

Nagybégány (Велика Бігань), református templom

Nagybégány Beregszásztól észak-északnyugatra mintegy 10 km távolságra fekszik. A település első ismert birtokosa a Bégányi család, akik évszázadokon keresztül kisebb-nagyobb részbirtokosai maradtak a két településnek – Kis- és Nagy-Bégánnak. A család első bizonytalan említése 1319-ben Péter de Bégán-ra vonatkozik. A néha jelentős tisztséget, megyei hivatalt betöltő kisenemesi család tagjai emelheték a templomot. Bégányi János 1396–1397-ben Korjatovics Tódor és Vazul podóliai herceg szolgálatában várnagyi tisztséget töltött be Munkácson.¹ Bégányi Miklós 1463-ban Bereg megye ispánja volt.² Bégányi Ferencről 1492-ben, mint Báthory István országbíró jegyzőjéről, Ó-bégányi Bégányi Pálról pedig mint ugocsai szolgabíróról hallunk 1581-ben.³ 1552-ben egy adóösszeírás Nagybégányt nagyrészt elpusztítottként említi. 1567-ben a tatárok dúlták fel a községet, házait felperzselték, lakosainak nagy részét rabságba hurcolták.⁴

1574-től a Lónyai, Pankotai és Szalay családok tulajdonába jutottak a falu földjei, melyekért sokáig váltakozó sikerrel pereskedtek a Bégányi család leszármazottaival. A leleszi konvent hiteleshelyi okirataiban aprólékosan nyomon követhető a XV–XVIII. századi birtokviszonyok legapróbb megváltozása is, de mindennek ellenére a templom építéstörténetére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre érdemleges adatok.

A település első említésével az 1332-es pápai tizedjegyzékben találkozunk *Bygan* néven, de csak 1333-ból tudjuk, hogy papja 5, 1334-ben pedig 8 garas tizedet fizetett.⁵ Ekkor a Szent György tiszteletére szentelt egyháznak Egyed nevű papja a beregi főesperesi tisztséget is betöltötte. 1363-ban Gergely nevű papját ismerjük. 1578-ban Beregszászi János már református hitben tanította híveit, és 1636-ban mint virágzó anyagyülekezetet említi. A templomban egy 1636-ban készített *kottatám* állt, valamint egy 1648-ban készült családi fedeles szék.⁶ 1638-ban Mező Gáspár egy aranyozott ezüstpharag ajándékozott a reformált egyháznak. Anyakönyveit 1768-tól vezetik.

A település gótikus stílusban emelt temploma minden bizonnyal több alkalommal is károsodott, pusztult. Jelentősen megsérülhetett a XVI. század közepén, illetve az 1567-es tatár pusztítások is, de úgy tudjuk, hogy

a XVIII. században is romossá vált. 1768-ban a Simai Mező család újjáépíttette, ekkor festett famennyezetet is kapott a hajó.⁷ A szószékkoronán is a család címere látható. Ekkor *tették le egy Kő Torony alapzatát, mely az utókor részvétlensége, és szűkkeblűsége miatt [...] csak 1854-ben épült fel.* Ma látható famennyezete Bata Ferdinánd lelkészsége és Rác István gondnoksága alatt 1881-ben készült, falait is ekkor festették ki, sőt a régi padokat is kicserélték. Ez a mennyezet ugyanakkor a mesternek a műve, aki a nagybereg református templom közelmúltban elbontott famennyezetét alkotta. Utoljára 1981-ben festették ki a templomot, akkor megújították a XIX. századi architektúra-festést.

A település keleti részén fekvő keletelt templom szentélye egyenes záradéku, a hajónál egy falvastagságnival keskenyebb. Támpillérek nem gyámolítják e majdnem négyzetes alaprajzú teret, melynek északi oldalán álló sekrestyéjét feltehetően a XVIII. században lebontották. A helyi kegyes hagyomány szerint mellette egykor kápolna alapfalai látszottak.⁸ Hajóját ma a szentéllyel közös gerinc alatt futó tető fedi, így középkori tömegformálása egyáltalán nem érzékelhető. Alaprajzi elrendezését és méretét tekintve legközelebbi analógiája a légvonalban alig 20 km-re található lónyai református templom.⁹ A jelentős, – feltehetően XVIII. vagy XIX. századi – átalakításkor nyíláskerekeit is megújították, illetve a XX. században homlokzatvázolatait is kőporosra, cementhabarcsra cserélték. Ablakait kiszélesítették és szegmensívéssé alakították, akárcsak déli kapuját, de ott ma az sem állapítható meg, hogy volt-e középkori előzménye. A falkép hiányaiban törtkő falazat látható, de Lehoczky szerint: *A templom kőből és téglából készült.* Koronázó párkánya nincs, és tömbszerű lábazati párkányáról sem derül ki, hogy az építéssel egyidős-e.¹⁰ Így ma egy jellegtelen épület benyomását kelti, melynek szinte minden középkori műrészlete eltűnt. A XVIII–XIX. században emelt torony megvédte nyugati kőkeretes kapuját, így annak ellenére, hogy vastag átfestések fedik, az ma is jó megtartású. Egyszerű, csúcsíves záródású kapujának rézsűsen lemetszett tömbszerű lábazatáról indul körbefutó, homorlattal elválasztott körte- és pácagja.

Fennmaradt csúcsíves, a hajó felé eső oldalon a boltzat indításától élszedéssel tagolt diadalíve, melyet nagy-

méretű kváderekből falaztak. Ez még minden bizonnyal az első építési periódusból származik, mivel kőanyaga ugyanolyan lyukacsos, porózus szerkezetű, mint a korai bordáké. Szentélyének beboltozására két periódusban került sor. Korai boltozata még a XIV–XV. század fordulóján elpusztulhatott, ezért volt szükség újraboltozására. Ennek a kb. egy méter magasban induló bordázatnak csupán a sarkokban maradtak fenn alsó elemei. A falhoz kapcsolódó hasáb alakú, egyetlen tömbből faradott bordák 60–80 cm hosszúak, és csak alsó végükön szűkülnek össze kúposan. Ekkor nem alkalmaztak konzolt az indításnál. A második periódusban épült boltozat karcsúbb, egyszerű hornyolt bordái lapos, tárcsa alakú zárókőre futnak össze (1. kép). Leginkább a lónyai, csarodai, márokpapi, beregardói (Чепивка), távolabbról a vámosatyai református templomok bordatípusaival, zárókőveivel mutat rokonságot.¹¹ Keleti szentélyfalában megmaradt az egyszerű kiala-

kítású, csúcsíves szentségtartó fülke. Felületét érdemes vizsgálni, mivel kicsit merev egyenes záradéka esetleg téglából falozott álcúcsívet rejthet. Északi falában is található egy nagyobb fülke, de ennek szegmensíves kialakítása újkori átalakításra, bővítésre utalhat.

Falképeiről már a XIX. századból vannak adataink. Lehoczky Tivadar 1876-ben, a MIB-nek visszaküldött műemléki törzsíven jelezte, hogy *Az északi falon valamint a diadalíven, réteg alatt, az e tájon szokásban volt lángpiros fekete színű falképek nyomai látszanak.*¹² Minden bizonnyal az 1881-ben végzett nagy felújításkor is észlelték őket, mert ekkor vastag kiegyenlítő vakolattal fedték el a korábban fehérre meszelt felületet. 1981-ben is nagyarányú vakolatcserékre került sor, és az ekkor megtalált, de fel nem tárt freskót farostlemezzel takarták el, és a XIX. századi architektúra-festés megújításakor még a helyét is eltüntették. 2000 novemberében távolítottuk el a farostlemezes taka-

1. A templom szentélye kelet felé

2. A Szent Ilona-freskó

rást, és megkezdtük a falkép feltárását, melyen csak egy dicsfény volt némileg sejthető, mivel felületét enyves, illetve részben meszes festékrétegek fedték. Környezetében 3–4 cm vastagságú cementvakolattal egyenlítették ki a középkori falazat egyenetlenségeit, tehát a freskó szintje ma lényegesen mélyebben található. A 167×210 cm befoglaló méretű kép közvetlenül a diadalívnél, a padlótól 178 cm-re található (2. kép). Jelenleg nem tudjuk, hogy más ábrázolások kapcsolódnak-e hozzá, mivel további kutatásra nem volt lehetőségünk. Az viszont bizonyos, hogy a diadalív béléteről eltávolították a középkori vakolatot.

A képmzőt három oldalról fehér, vörös és okker színű vonalazással határolt, zezugmustrás keretezés övezi. Festészeti emlékeken e ritkán megjelenő motívum leginkább középkori épületdíszekről ismert.¹³ Ott is inkább román kori faragványokon jelenik meg. Falképen legközelebbi analógiája a szőlősvégárdói (Підвиноградів) református

templomban volt látható.¹⁴ Az 1950-es években lebontott templom falképeit Rómer Flóris írta le, és annak ellenére, hogy rajzot nem publikált a hajóban látható keretről, mégis részletes leírást adott: *A keret itt is hasonló tervezetű. Sötét alapon szígszegre tört szalag vonul le, minden egyes része változtatva fehér, vagy vörös háromszögből áll, a fennmaradt közöket pedig fehér pontok töltik ki.*¹⁵ Pontos leírását hitelesítik a Rómer jegyzetfüzetében található skicc és Schulcz Ferenc vázlatai is, melyeken megörökítette a bégányival megegyező mustrát.¹⁶ Nemcsak a keretezés volt azonos, hanem az ottani falképekhez is mindenütt tartoztak feliratok. Nagybégány Szent Ilonát ábrázoló, al fresco technikájú falképének még egy nagyon közeli analógiája ismert. Ugyan jelen állapotukban Feketeadó (Чорногисів) katolikus templomának északi hajófalán fennmaradt falkép-töredékei értékelhetetlenek, de Schulcz Ferenc 1864-ben készített vázlatrajzán még épségben látszik a teljes kompo-

3. Csetnek, evangélikus templom. A Szent Ilona-ábrázolás részlete

zición.¹⁷ Ott az alsó képmezőnek a diadalívtól legtávolabb eső képén ugyancsak Szent Ilonát festették meg ugyanabban a kompozíciós elrendezésben, mint Nagybégányban. Rómer néhány korábbi félreértést pontosítva, Feketeardó (Чорнотисів) és Szőlősvégardó falképeit ugyanazon mesternek tulajdonította. A művek pusztulása miatt ma már csak a felsorolt közvetett bizonyítékokban, illetve a nagy tudós kiváló értékítéletében bízhatunk, mivel ő még saját szemével látta a freskókat. Amennyiben összevetjük Schulcz feketeardói rajzát a bégányi Szent Ilona-ábrázolással, megdöbbentő hasonlóságot fedezhetünk fel. Constantinus császár édesanyját, aki megtalálta a Szent Keresztet, a történeti Magyarország területén található ábrázolásain többnyire egyedül vagy fiával közösen ábrázolták. Csupán a mártonhelyi (Martjanci) templom hajójában Aquila János által festett freskóján, illetve a csetneki (Štítinik) evangélikus templom diadalívének déli pillérén jelenik meg egy kis figura kíséretében, aki ásójával közreműködik a kereszt kiemelésében, illetve a tornaszentandrásai templom ugyanazon pontján festették meg egy többalakos kompozícióban.¹⁸ Bégányban és Feketeardón viszont két, a főalaknál kisebb méretű figura jelenik meg a balra forduló császárné előtt. Míg a kisebb, vörös ruhát és kalapot viselő alak a kereszt függőleges szárát tartja, addig a hosszú szakállas másik alak vaspapucsos ásóját szúrja a kereszt tövéhez. Szent Ilona bal kezével tarja a keresztet, jobbával pedig rámutat. A kompozíció egységisége, illetve majdnem teljes azonossága miatt úgy véljük, hogy a bégányi freskók is ugyanannak a mesternek a művei, aki a két ardói templomot is kifestette. E feltételezésünket az is erősíti, hogy Nagybégányban is maradtak felirattörödékek. Sajnálatos módon a képmező alsó, 40 cm-es szakaszán levették a falképet, de mindennek ellenére a bal alsó sarokban megmaradt aprócska töredéken még megfigyelhető a sárga alapszínre fekete betűkkel

írt szöveg. Még érzékelhető, hogy három sorban 2–3 cm-es minuszkulákkal festették a feliratot a 11 cm széles, sárga mezőre. A figurák térdmagassága alatt élénk sárga szín jelzi a talajt, felette viszont stilizált sziklák jelennek meg. Az ég élénk kékje markánsan kiemeli Szent Ilonát és a Szent Keresztet. A főalak koronája alatt pártát és vállig érő fátylat visel, mely a nyakát is eltakarja. Vállát sárga bélésű, hermelinszegélyes, vörös köpeny fedi. E köpenyt szabadkézzel festett, kerek mustrák díszítik. Alóla a karra szorosan tapadó kék színű ruha tűnik elő.

Mivel sem az építéstörténethez, sem a falképek keletkezéséhez nem rendelkezünk történeti forrásokkal, így arra a következtetésre jutottunk, hogy a falkép minden bizonnyal a második építési periódusban – a szentély újbóli beboltozását követően – készült. Kifestését tekintve a két rokon emlék keletzése lehet perdöntő. A korábbi szakirodalomban tág időhatárok közé, a XV. század elejétől a végéig datálták azokat. Rómer az utóbbi mellett foglal állást. Szőlősvégardó templomának építészeti tagozatai akár ezt a datálást is megengednék, de mivel ott az alaprajzi elrendezés egy jelentős átépítést sejtet, ezért akár egy korábbi periódushoz is tartozhattak a falképek. Feketeardó esetében is valószínűsíthető, hogy a XV. század második felében átalakítási munkákat végezhettek a templomban. Így a magunk részéről inkább a XV. század első harmadában történő kifestést valószínűsítjük. A szentélyboltozat esetében említett lónyai párhuzam – ahol az 1413-as kifestést megelőzően boltozhatták a szentélyt – Bégányban is egy XV. század elején történt boltozatépítést valószínűsít. Így talán nem tévedünk, ha egy 1410–1420 körül készült kifestést feltételezünk.

A fényképeket Mudrák Attila (1–2) és Kollár Tibor (3) készítette.

JEGYZETEK:

¹ ENGEL 1996. II.: 28.

² TELEKI 1852/1857. XI.: 38.

³ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 60.; NAGY I. 1857/1868. I.: 271.

⁴ LEHOCZKY 1881/1883. III.: 61.

⁵ GYÖRFFY 1963. 530.

⁶ Az orgona használat tilalma miatt ilyen énekesszékek, pulpitusok álltak a protestáns templomainkban, melyek az orgonák engedélyezése után lassan kimentek a használatból, és döntő többségük nyomtalanul elpusztult. Sajnos a bégányinak is ez lett a sorsa. A *Református Szemle*, 101, 2008, 4. számában közölt írások (Dávid István, Földvári Miklós István, Mihály Ferenc, Ósz Sándor Előd, Pap Ferenc) e téma legjobb összefoglalói.

⁷ Lehoczky említi: *Nincs felirat, csupán a mennyezetten 1768-ból*. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6109. Műemléki törzsív, Lehoczky Tivadar, 1876. február 11.

⁸ Ennek ellentmond Lehoczky 1876-os leírása, miszerint: *Romok nem találtak*.

⁹ BARTOS-FÜLÖP 2004. 343.

¹⁰ Lehoczky 1876-os leírása szerint viszont: *Kivülről 3' a talajtól és fenn a fedél alatt egyszerű faragott kőpárkány veszi körül a templomot*.

¹¹ SZAKÁCS 2011. 8–25.

¹² Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6109. Műemléki törzsív, Lehoczky Tivadar 1876. február 11.

¹³ A téma adat gazdag elemzése: HAVASI 2011. 93–109.

¹⁴ Hasonló motívumok a felvidéki Rimabánya, Rákos és Necpál freskóinak, illetve a rakacaszendi diadalív keretezésén ismert.

¹⁵ RÓMER 1874. 86.

¹⁶ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 85., 87–95. A romot 1868-ban megörökítő és Henszlmann Imre hagyatékában fennmaradt Schulcz Ferenc vázlatrajzain több kép keretornamentikáját ábrázolta. Köztük kettőn látható a bégányival azonos mustra. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 7778, 7779, 13496.

¹⁷ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 58–71., 76–82. és Henszlmann Imre hagyatékában fennmaradt Schulcz Ferenc vázlatrajzain: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 7778, 13461; RÓMER 1874. 80.

¹⁸ PROKOPP 2002. 32., 34. – a kép 1460-as évekre datálva. Tornaszentandrásához: MM 1987. I.: 605.; PROKOPP 1994. 63–68.